

JANA JEZDINSKÁ

WEBEROVA KONCEPCE ČLOVĚKA VE SVĚTĚ

V této stati nám neběží o sociologické rozbory Weberova sociologického díla a ani o specifické rozbory sociologických metod, jako spíše o nejhlubší možné uchopení jeho sociologického díla – totiž o postžení jeho *základního vědeckého postoje*. Co označujeme pod tímto pojmem?

Vědecký postoj charakterizuje vědeckou činnost, vědu. Vědu však nechápeme jako vytváření metodologických postupů nebo jako zkoumání tohoto vytváření, nýbrž v prvé řadě jako vytváření *ontologického režimu*.¹⁾ To znamená, že chápeme problém vždy jako filosofický problém. V tomto smyslu zkoumání problému vědy neznámá obrácení pozornosti na metodologii vědy nebo na filosofii vědy. Podle Merleau-Pontyho²⁾ nepostihuje problém vědy analýza jazyka vědy nebo zkoumání univerzálních pravidel vědeckého myšlení. A je zřejmé, že nejméně se přiblížíme k uchopení problému vědy, jestliže jednoduše koncipujeme oddělení vědy od filosofie.

Jsmeli zaměřeni na postžení problému vědy, musíme se nejprve tázat, co je to filosofie. Filosofie nikdy neoznačuje obecný a abstraktní přístup k zvolenému problému. Podle Merleau-Pontyho filosofie není ani spekulace o nejobecnějších prvcích struktury vybraného předmětu zkoumání a není ani tím, co přichází v „poslední instanci“. *Filosofie je dialog člověka se světem*. V této podobě ji obsahuje každá věda – ať chce nebo nechce, vědomě nebo nevědomě.

Na základě těchto zjištění nelze filosofii chápat jako doplněk vědy, nýbrž jako podstatnou a přirozenou součást každé vědecké teoretické činnosti. Filosofická reflexe může jen navíc poukazovat na samozřejmost budování ontologického režimu v dosavadních vědeckých systémech.

Optávněnost filosofie při řešení problému vědy vyrůstá ze samotného vnitřního ustrojení vědy. *Filosofie je ve vědách*. Proto ji nelze uchopit v tom, co vědci o filosofii říkají, ani v tom, co se rozhodují uplatnit ve svých vědeckých zkoumáních. Filosofii ve vědách postihneme jedině jako odpověď na otázku po ontologickém režimu, který věda vytváří svými specifickými postupy ve své specifické oblasti zkoumání.

Přistoupíme-li konečně k tázání po tom, co je to věda, pak věda jako taková ve vytváření ontologického režimu vypovídá o člověku ve světě a o tom, jak sobě ro-

1) Viz L. Nový, K problému vědy v marxismu a v současné nemarxistické filosofii, v. *Filosofický časopis* č. 5, Praha 1967.

2) Tamtéž, str. 726.

zumí ve své teoretické činnosti. Potom věda není jen poznávací činností – a tím spíše ne pouze metodologií – nýbrž je podstatně jednou ze *struktur bytí člověka ve světě*.

Je zřejmé, že smyslem rozboru vztahu filosofie a věd je postižení problému vědy jako takové. Toto odkrytí nám potom umožňuje odhalit problém, jenž nás zde nejvíce zajímá, problém vztahu filosofie a sociologie. V této souvislosti se musíme uchýlit ke konstatování, že vše, co jsme uvedli při určování vztahu filosofie a věd platí ve stejné míře i o vztahu filosofie a sociologie. Sociologie, která má za předmět zkoumání „lidskost“ nebo sociálnost lidské skutečnosti, je evidentně dialogem člověka se světem. Proto v ní vystupuje markantně do popředí fenomén vztahu filosofie a vědy jako filosofie *ve vědě*. Odmítáním uvedeného způsobu řešení tohoto vztahu vyjevovala a vyjevuje sociologie v podobě selhávání objektivity vědeckých výsledků všechny problémy a omyly dosavadního pojetí filosofie a vědy a jejich vzájemného vztahu.

Problém vztahu filosofie a sociologie se konkrétně řeší zkoumáním vztahu mezi sociologií jako vědou a sociologií jako metodologií. Sociologie jako věda vytváří určitý ontologický režim, vždy je jejím bytostným smyslem vypovídat o bytí člověka ve světě jako v přírodě a v dějinách. Naproti tomu sociologie jako metodologie se zabývá metodologickými postupy, je instrumentalitou, která vymezuje vědeckou činnost jako specifickou teoretickou činnost. Kvůli záměru nebo hledisku se stupeň její „teoretičnosti“ pokaždé mění.

Řídíce se charakterem Weberova základního vědeckého postoje a záměrem rozbrat jeho strukturu, rozdělil jsme tuto studii do tří částí: Člověk ve světě jako v přírodě a v dějinách; Jednání; Poznání.

ČLOVĚK VE SVĚTĚ JAKO V PŘÍRODĚ A V DĚJINÁCH

Je známo, že Max Weber přiřkládá ve své sociologii největší význam sociálnímu jednání. Toto jednání odkazuje na svého nositele – člověka. Kdo je člověk? Odpověď na tuto otázku je východiskem rozboru struktury Weberova vědeckého postoje.

Podle Webera je člověk buď předmětem kauzální analýzy nebo interpretativního porozumění. Je-li předmětem kauzální analýzy, pak se o něm dovídáme jako o struktuře. Z tohoto hlediska je člověk chápán jako předmět mezi předměty.

Je-li člověk předmětem interpretativního porozumění, pak je chápán jako, vykonavatel významně orientovaného neuvědomělého chování. Cílem tohoto přístupu je postižení významné souvislosti jednání, které poukazuje k sociálním vztahům a k vytváření struktur skupin, a tím společenské struktury samé.

Skupina se nemůže stát nezávislou realitou, protože význam vždy odkazuje k vědomí, které je individuální. Podle Webera je struktura skupiny pro sociologa srozumitelná jen ve významných vztazích mezi vůdcem a jejími členy. Jakmile abstrahueme od těchto významných souvislostí, stává se skupina předmětem kauzální analýzy.

Všechny procesy vědomí, které probíhají při výkonu významně orientovaného jednání, například hodnocení prostředků vzhledem k cíli, volba cíle, předvídaní možných důsledků atd., jsou záležitostmi individuální vůle. Podle Webera je tato vůle přírodní povahy. To znamená, že Weber chápe člověka jako přírodní bytost a cílevědomé jednání jako přírodní činnost. Člověk jako nositel významu je modifikací v podstatě přírodního bytí. Potom při uchopení významu významných souvislostí platí vlastně modifikovaná přírodní pravidla.

Na jedné straně postihuje tedy Weber člověka v jeho specifičnosti a výlučnosti jako jednající bytost (ve smyslu nositele racionálního vztahu mezi kategoriemi cíle a prostředků) a jako poznávající bytost. Na druhé straně, jde-li o uchopení bytí člověka, postihuje jej jako předmět mezi předměty, jako přírodní bytost. Weber tak zůstává u tradičního pojetí člověka jako subjektu.

Co se týká „vztahu člověka ke světu,“ resp. člověka ve světě, Weber jej nechápe jako problém. K fenoménu světa přistupuje samozřejmě. Ne že by se nezajímal o vnější skutečnost, ale nikdy ji přímo netematizuje. Zabývá se jen gnoseologickým řešením problému světa. Pro Webera empirická realita je v neustálém pohybu a vývoji, v nekonečné rozmanitosti a nevyčerpatelnosti jako přírodní dění.

Podle Webera je nám dění světa samo o sobě nepřístupné. Člověk přistupuje k empirické realitě přes hledisko určované hodnotovou orientací, vztažením empirické reality k subjektu – a vztažení vždy znamená mé hledisko, můj postoj, mé hodnoty – uniká Weberovi její fakticita. Přítomnost hlediska v každém vědeckém zkoumání vede k neschopnosti postihnout podstatu věci, ono „o sobě“. V tomto Weberově názoru pocítujeme vliv kantovské představy světa.

Odmítnutím „o sobě“, které by existovalo nezávisle na nás, platí Weber ztrátou možnosti toto „o sobě“ vůbec někdy postihnout vcelku. Na druhé straně přístup k realitě přes hledisko neznámá pro Webera ztrátu objektivnosti poznávání.

Přistoupíme-li nyní ke zkoumání Weberova „vztahu člověka k přírodě a k dějinám“, resp. člověka v přírodě a v dějinách, musíme říci, že oba vztahy nikdy nečiní výslovným tématem svého vědeckého zájmu. Empirická realita je pro něho především přírodou, přírodním děním, v němž existuje oblast, která je specifickou přírodou, v níž platí specifické přírodní zákony – oblast lidské nebo sociální skutečnosti.

Podle Webera všechno záleží na hledisku. Zajímá-li nás empirická realita z hlediska jejích přírodních vlastností, budujeme přírodní vědy. Jindy zkoumáme empirickou realitu z hlediska jejího významu jako kulturní realitu – a proto budujeme kulturní nebo společenské vědy.

Weber také často hovoří o dějinnosti kulturní reality, zejména ve svých praktických sociologických výzkumech. Jenže vždy o ní hovoří v podobě konstatovaných a zjištěných faktů, daností, s nimiž se sice musí počítat, ale které se nestávají předmětem vědeckého rozboru.

Na závěr předběžného vymezení Weberova základního vědeckého postoje musíme uvést, že ve svém sociologickém díle nevědomě vytvořil určitou ontologii, pro niž je typické pojetí bytí jako bytí předmětu pro vědomí.

JEDNÁNÍ

Po obecném vymezení Weberova vědeckého postoje můžeme přikročit k podrobnějšímu rozboru jednotlivých určení tohoto postoje.

Jak již bylo řečeno, primárně Weber chápe člověka jako jednající bytost. U Webera každý rozbor struktury sociálního jednání znamená odhalení sociálních struktur společnosti. Zpočátku nebylo smyslem této činnosti její praktické hodnocení, nýbrž pochopení toho, jak lidé jednají jako hodnotící bytosti. Později se Weber zajímá o genezi a zánik různých sociálních vztahů, a to proto, aby porozuměl společenské struktuře určité doby.

Obrátíme-li nejdříve pozornost na fenomén jednání, pak Weber dělá především rozdíl mezi lidským jednáním a sociálním jednáním.³⁾ Lidské jednání je buď duševní činností, nebo vnějším jednáním – to znamená jednáním, které je zaměřeno k předmětu – anebo může znamenat nejednání, nečinnost.

Je-li cíl nebo záměr jednání zaměřen na lidi, pak mluvíme o sociálním jednání. Jenže ne každé jednání orientované na lidi je sociálním jednáním. Například náhodné setkání lidí. Podstatou sociálního jednání je cílevědomost, jsoucno uvědomělého cíle nebo záměru. Podle Webera právě cílevědomé jednání a cílově nevědomé jednání je vlastním předmětem sociologie.

Společenskou strukturu tvoří vedle sociálního jednání také sociální vztah. Společnost je totiž dynamická struktura sociálních vztahů, změn a sociálních konfliktů, které jsou výrazem pohybu různých vrstev sociálního jednání. K. Marx i M. Weber chápou člověka jako nositele sociálních vztahů.

Základním určením sociálních vztahů je vzájemnost. Vzájemnost neznámá zde vzájemnost významů, které jednající bytosti připisují sociální struktuře. Vzájemnost znamená zúčastněnost. Stejně může být sociální vztah výrazem sociálního boje. Sociální boj je typem cílevědomého jednání zaměřeného na prosazení své vůle. Modifikovanými způsoby sociálního boje je soutěž a selekce.

Nejbezprostředněji je sociální vztah obyčejem nebo zvyklostí. Pro tyto sociální vztahy je typické, že nejsou zúčastněným vnucovány vnějším tlakem, nýbrž se dodržují dobrovolně. Naproti tomu autorita vyjadřuje sociální vztah, který je člověku vnucován společností. Weber uvádí legitimní autority: konvenci a zákon. Konvence je jednání, které je vymezeno pravděpodobností, že bude následovat sankce, jestliže individuum tuto konvenci nedodrží. Na rozdíl od konvence je zákon výrazem pro takové jednání, které je prosazováno oficiálním orgánem disponujícím všemi dostupnými prostředky nátlaku. Podle toho se řídí platnost legitimní autority. Může být založena na nátlaku, jehož nositelem je buď individuum nebo instituce, nebo na dohodě členů skupiny ji respektovat. Z jiného hlediska je platnost autority zaručována respektováním tradice, vírou v rozum, uznáváním určitých hodnot.

Sociální jednání je v určitém smyslu vždy již výrazem sociálního vztahu. V tako-

³⁾ J. Freund, *The sociology of Max Weber*, New York 1968, str. 102 a další.

vém případě přibírá další charakteristiky: pravděpodobnost a adekvátnost. Weber uznává čtyři základní typy tohoto jednání: společenské jednání, souhlasné jednání, institucionální jednání a skupinové jednání. Weber v tomto smyslu podrobně rozebírá podnik, odborové sdružení a instituci.

Sociální jednání je možné postihnout buď jako podstatný fenomén při vytváření společenské struktury, anebo tematizovat samu jeho strukturu. Z tohoto hlediska je sociální jednání složeno ze dvou vrstev: z vrstvy kauzálních souvislostí a z vrstvy významných souvislostí. Z hlediska významu chápeme sociální jednání jako jednání cílevědomé. To znamená, že jednání probíhá se znalostí podstaty věci, se znalostí společenských souvislostí a konečně se znalostí sebe sama, svých biologických a psychologických vlastností. Východiskem cílevědomého jednání je společenské dění, jehož člověk při svém jednání nejbezprostředněji používá a využívá.

Je zřejmé, že společenský vztah neexistuje nezávisle na svém nositeli – člověku. Kromě toho k uskutečnění společenského vztahu je třeba vůle. Toto chtění je jinými slovy cílem nebo záměrem jednání. To, co vede k uskutečnění vůle, jsou prostředky k jednání. Jestliže cíl a prostředky, které se původně nalézají ve vědomí, odpovídají společenské situaci, realizují se jako rezultat jednání. Původně je tedy vztah cíle a prostředků vztahem racionálním.

Strukturu pohybu cílevědomého jednání můžeme rozložit na tři momenty:⁴⁾ 1. sociální vztah nebo sociální dění, které nezávisí na člověku, 2. racionální pohyb, pomocí něhož vzniká určitý cíl, který se spojuje se znalostmi určitých prostředků, 3. vlastní jednání člověka, které teprve realizuje zvolený nebo nezvolený cíl, a podle toho buď dosahuje, nebo nedosahuje zamýšleného výsledku.

Tyto tři momenty lidského jednání, ve skutečnosti nerozložitelné, můžeme dále analyzovat. Především je možné provést další analýzu sociálních vztahů ve formě účasti ve vzájemném orientování významně nevědomých jednání. Dále můžeme analyzovat sám racionální pohyb, který je výrazem vztahu mezi cílem a prostředky. Tento pohyb můžeme přirovnat k úsudku, který však má svou vlastní logiku. Logika jednání se liší od logiky myšlení zejména v tom, že v jednání se musí počítat s vnější skutečností.

Kategorie cíle a prostředků sociálního jednání určuje typ cílevědomého jednání. To znamená, že určení cíle jednání předpokládá, že člověk plně ovládá příslušné prostředky. Proto je vztah cíle a prostředků vztahem vzájemné závislosti a podmíněnosti: volba cíle podmiňuje stanovení prostředků a prostředky, které máme k dispozici, podstatně ovlivňují kladení cíle. V procesu volby a dosahování cíle je nejdůležitější znalost prostředků.

Cílevědomý charakter sociálního jednání je podstatně vymezen časovostí. Cílevědomost neznámá pouze, že budoucnost určuje minulost. Obraz zamýšleného výsledku jednání působí sice jako cíl našeho jednání, jenže tento obraz sám byl vybu-

⁴⁾ L. Tondl, K problému kausální analýzy společenského jednání, Praha 1957.

dován na základě minulých dějin člověka a jeho realizace vždy probíhá v přítomnosti.

Cílevědomé jednání vede k výsledkům nebo rezultatům, které nelze přesně předvídat. Člověk sice jedná tak, jak se rozhodne, ale nevolí své cíle jako nezávislá a neomezená bytost. Především je rezultat jednání modifikován společenskou situací, v níž se člověk vždy již nachází. Dále je omezen onou materiální půdou, na níž se racionální vztah cíl – prostředky pohybuje, oněmi biologickými a psychologickými vlastnostmi. Člověk tyto danosti může překračovat jen díky zkušenostem a vědomostem, tedy zvyšováním racionality subjektivní motivace, která potom také zvyšuje pravděpodobnost odpovídání rezultátu jednání zvolenému cíli.

Na tomto místě bychom mohli provést kritiku Weberova pojetí vztahu cíle a prostředků jako racionálního vztahu. Z hlediska moderního myšlení bychom mohli tento vztah pochopit jako strukturu intencionálních aktů, které nakonec odkazuje k vytvoření struktury smyslu nebo významu, což právě úzce souvisí s vymezením vrstvy významné souvislosti cílevědomého jednání. Sám cíl jednání člověk konstituuje stejným způsobem jako vytváří strukturu smyslu. Proto chápeme vztah cíle a prostředků jako intencionální vztah, i když máme na paměti další podstatná určení cílevědomého jednání.

Vztah mezi cílem a prostředky jako vyjádření významné souvislosti neurčuje vyčerpávajícím způsobem cílevědomé jednání. Podle Webera musí být tato souvislost vždy doložena fakty, to znamená, že musíme ještě vyhledat kauzální souvislost. Proto Weber chápe vztah „prostředky – cíl“ také jako nesený kauzální souvislostí.

Rozbor struktury cílevědomého jednání ve smyslu kauzální analýzy si můžeme ukázat na Weberově postupu při uvádění Leifermannova názoru,⁵⁾ že záměrné ničení spotřebních statků je národohospodářsky správné, poklesnou-li ceny výrobních nákladů. Weber si klade otázku, jak zajistit oprávněnost Leifermannova názoru.

Weber přitom postupuje takto: nejprve uvádí předpoklady, za nichž by uvedený názor platil. To znamená: existenci trvalého zájmu na rentabilitě u týchž osob, které mají stabilní potřeby, 2. výlučné panství soukromokapitalistických vztahů prosazujících se na základě svobodné směny na trhu, 3. nestrannou státní moc, vystupující vždy jako pouhý garant. Vykonstruováním ideálního stavu, za něhož by Leifermannův názor platil, vytváří Weber ideální typ sociálního jednání, který by potvrdil oprávněnost jeho názoru.

Potom Weber přistupuje ke konkrétnímu průběhu jednání. Zde již nemůže platit nic než fakta: že při daném technickém cíli je x jediným vhodným prostředkem opatření y , někdy ještě y^1 , y^2 ; že v tomto případě mezi y , y^1 , y^2 ... existují rozdíly ve způsobu účinku a racionalizace; že dosažení cíle x současně vyžaduje přijmout „vedlejší účinky“ z , z^1 , z^2 atd. Potom tedy následuje struktura cílevědomého jednání jako síť kauzálních souvislostí.

Srovnáním ideálního stavu, za něhož by Leifermannův názor platil, s konkrétním

⁵⁾ M. Weber, *Sinn der Wertfreiheit der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften*, v. *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen 1968, str. 529.

průběhem jednání, zachyceného nyní jako síť kauzálních vazeb, přistupuje Weber k hodnocení oprávněnosti tohoto názoru: jedině je-li pevně dán ekonomický cíl a prostředky, které stejným způsobem působí v každém důležitém lidském zájmu, by měla Leifermannova věta vědeckou platnost.

Pro Webera je tedy při zjišťování a ověřování zvoleného problému charakteristické, že se nespokojuje pouze s uchopením významné souvislosti cílevědomého jednání. Spíše je pravdou, že základem jeho způsobu rozumění jednání – na nějž převádí vysvětlení každého společenského jevu – je postižení kauzálních souvislostí, na nichž teprve buduje uchopení specifičnosti cílevědomého jednání: pochopení významné souvislosti.

Cílevědomé jednání má blízko k pracovní činnosti. Práce, výrobní činnost, produktivní činnost, to jsou jiné názvy pro cílevědomé jednání. Proto je Weberova koncepce sociálního jednání velmi blízká Marxově teorii předmětné praxe a vůbec marxismu, zejména v podobě filosofie praxe. Při analýze práce jako produktivní činnosti je však problém cílevědomosti méně důležitý. Hlavní důraz se klade na postižení problému produktivnosti, tvořivosti, protože ona vytváří specifičnost pracovní činnosti.

Na závěr pojednání o struktuře cílevědomého jednání jako sociálního jednání musíme zdůraznit, že specifičnost tohoto fenoménu tvoří cílevědomost, která je určena vztahem cíle a prostředků. Weber chápe tento vztah jako vztah logický. Domníváme se, že je třeba jít dále a postihnout tento vztah jako strukturu intencionálních aktů. I když chápeme cílevědomost jako nositele jedinečného v struktuře jednání, uvědomujeme si zároveň, že vztah cíle a prostředků je spoluurčen společenskou situací a biologickou a psychologickou výbavou individua.

Pokud bereme v úvahu jednání samo, pak je Weber konstituuje na základě koncepce oddělování racionálních subjektivních motivů a sociálních vztahů; toto oddělování poukazuje na ontologický dualismus. Moderní myšlení však již dospělo k zrušení protikladnosti subjektu a objektu, a proto také odmítlo ontologické oddělování jednání od poznání.

POZNÁNÍ

Weber chápe člověka rovněž jako poznávající bytost. To je druhé důležité určení Weberova vědeckého postoje, jež se nyní chystáme prozkoumat podrobněji.

Weber v podstatě uznává dva druhy poznání: kauzální analýzu a interpretativní porozumění. Především se budeme zabývat Weberovým pojetím kauzality.

Pro pozitivismus byl běžný názor, že v kulturních nebo společenských vědách je rozhodující nalezení „zákonitého opakování“ určitých příčinných vazeb, z nichž je potom formulován zákon. Tento způsob poznávání společenské reality byl převzat z přírodních věd. Zde bylo poznávání spojeno s přesvědčením, že analýzou empirického materiálu a generalizující abstrakcí můžeme dospět k objektivnosti poznání.

Výrazem podstatného zde byly obecně platné zákony. U tohoto přírodovědeckého způsobu porozumění vědeckému poznávání se zdá, že se obejde bez hlediska a bez hodnocení. Dále se tomuto způsobu porozumění vymyká postižení individuality, jedinečnosti a zvláštnosti společenské reality. Tato část reality je chápána jako nahodilá a nepodstatná.

Podle Webera⁶⁾ je nemožné zcela popsat kauzální podmíněnost předmětů. Poznávání nekonečné reality je založeno na předpokladu, že předmětem vědeckého zkoumání je vždy jen část reality. Proto neexistuje žádná objektivní vědecká analýza všech sociálních jevů, která by byla nezávislá na zvláštních a podmíněných hlediscích, podle nichž jsou všechny zkoumané předměty vybrány, analyzovány a rozčleněny.

Jedinečnou dějinnou konstelaci je možné kauzálně vysvětlit jen jako následek předcházející konstelace. Takto můžeme pokračovat donekonečna, aniž zachytíme onu jedinečnost. Proto Weber koncipuje zvláštní pojetí kauzality, typické pro zkoumání jedinečného dění. Jak již bylo řečeno, protože je nemožné podat vyčerpávající kauzální regres zvoleného jevu, vybírá Weber příčiny, k nimž lze přiřadit podstatné struktury zkoumaného společenského dění. To znamená, že při zkoumání jedinečnosti dění neznamená pojem kauzality tradiční zjišťování obecných zákonů a kauzálních souvislostí, nýbrž zjišťování, které dějinné konstelaci můžeme zkoumaný jev jako výsledek nebo rezultat přiřadit. Problém přiřazení kulturního významu může být vymezen pouze odhalením obecně očekávaných vlivů příčiny zkoumané souvislosti. Přitom běží o adekvátní příčiny souvislosti, o aplikaci kategorie objektivní možnosti.

Weber k tomu účelu buduje metodu objektivní možnosti a adekvátní příčinnosti. Nevytváří ji jako všechny ostatní metody v souvislosti se svým sociologickým zkoumáním, nýbrž v polemice s historikem E. Mayerem, týkající se problému vysvětlení konstelace zvláštnosti historické události. Weber často používá této metody ve svých sociologických analýzách – známé je použití této metody při hledání podstatné příčiny nebo podmínky vzniku kapitalismu.

Strukturu této konstelace vytváří nespočetně podnětů, ale všechny nejsou pro historika stejně důležité. Historik pokaždé při vědeckém zkoumání postupuje tak, že mezi nimi vybírá. Z jakého důvodu přiznává větší důležitost jedné příčině a od ostatních odhlíží? Jaká logická operace vede historika k tomu, aby takto jednal?

Aby historik uchopil kauzální souvislost zvolené události, musí abstrahovat od jejího skutečného průběhu a konstruovat možnou příčinu, tedy příčinu nereálnou, aby zjistil míru objektivitu vědeckého postižení události, a tak zhodnotil význam původního průběhu. A co dělá tuto příčinu objektivní? Je to fakt, že je založena na znalosti obecných podmínek skutečně proběhlého vývoje.

Příčinu, kterou v procesu poznávání vyjímáme a udělujeme jí význam, nevybíráme nutně, není nutnou příčinou. Nikdy mnoho nechybí k tomu, aby to byla jiná z příčin. Proto ani výsledek, který z této metody vyplývá, není nutným výsledkem, který by

⁶⁾ M. Weber, Objektivität sozialwissenschaftlichen Erkenntnis, v. Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre, Tübingen 1968.

stoprocentně následoval, kdyby to bylo možné. Jenže zde nejde o skutečné zjišťování toho, „co by se stalo, kdyby“, nýbrž o zjištění významné příčiny, která vyvolala původní průběh události.

Z uvedeného vyplývá, že podle Webera v kulturních vědách je povaha kauzality jiná než v přírodních vědách. V kulturních nebo společenských vědách mluvíme o pravděpodobnosti, která vyplývá z nekonečné rozmanitosti empirické reality. Proto není ani možné vědecky postihnout nesčetné rozmanité podněty, které vytvořily skutečný vývoj události.

Stupeň pravděpodobnosti objektivně možné konstrukce je relativní. Je-li pravděpodobnost vyplývající z objektivně možné konstrukce velmi vysoká, Weber navrhuje, abychom mluvili o adekvátní příčinnosti, a je-li nízká, o druhotné příčinnosti.

Pochopení této metody je závislé na pohledu na dějiny. Chápeme-li vývoj nebo prostě pohyb dějin jako pole nerozhodných možností, nikdy nemůžeme přesně vědět nejen to, „co by bylo, kdyby“, ale ani to, co bude. Dějiny nejsou racionální, ale historik je racionalizuje tím, že s úspěchem tvoří objektivně možné konstrukce. Tím Weber rozlišil to, co běžně spojujeme, dějiny a historickou vědu.

Historická věda je lidským výtvořem, který je sice ve vztahu k dějinám omezeným a nedokonalým, ale neexistoval by bez historika. Historická věda reprezentuje „lidský“ způsob chápání skutečnosti dějin a jistě je lhostejné zkoumat, zda je adekvátním výtvořem vzhledem ke konkrétnímu průběhu dějin. Zjistit tuto relaci není v silách lidské bytosti a není toho ani třeba. Historická věda představuje náš způsob chápání dějin, naše vidění, a proto ani dějiny nemohou být pro nás něčím jiným, než právě tím, čím jsou v historické vědě. Jenže čím jsou v historické vědě než odkryté ve své pravdě? Neboť člověk se vždy již ocitá v dějinách.

Potud o významu kauzality v procesu poznávání kulturní nebo společenské reality. Při zkoumání společenské reality se stává výrazem podstatného uchopení jedinečnosti a zvláštního zvoleného jevu. Ve vědeckých postupech sociologie bylo nutné brát zřetel k onomu fenoménu „lidskosti“, uchopit ho a porozumět mu.

Weber chápe fenomén „lidskosti“ společenské reality především jako problém hodnot a hodnocení. Empirická realita se stane kulturní realitou tehdy, uvedeme-li ji do vztahu k hodnotám. Kulturní nebo společenská realita je tedy částí empirické reality, která se pro nás stala významnou. V jakém smyslu a v jakých vztazích se poznávání kulturní reality řídí hodnotami?

Podle Webera⁷⁾ probíhá poznávání kulturní reality tak, že k určitému kulturnímu dění vždy zaujímáme určitý postoj. Tento postoj zaujímáme proto, že vybrané společenské dění má pro nás význam. V samém procesu poznání hraje rozhodující roli hledisko. Na základě tohoto hlediska zkoumající vědomě nebo nevědomě vztahuje zvolené kulturní procesy k univerzálním kulturním hodnotám a podle toho také व्यवádává souvislosti, které jsou pro něho významné. Hledisko je právě jiný název pro

⁷⁾ Tamtéž.

onen vztah k hodnotám. Volba zvláštních stránek společenského dění, zaujímání postojů k dění a jeho zkoumání z různých hledisek, je vždy určováno hodnotovou orientací.

Hodnotová orientace je něco jiného než praktické hodnocení neboli takzvané hodnotící soudy. Okolo pojmu hodnotícího soudu probíhaly již za Weberova života prudké diskusní boje, které vyplývaly z nepřesného definování obou pojmů. Ještě dnes jsme často svědky, že se význam obou pojmů mate. Pojem hodnotícího soudu bývá často ztotožňován s významem, jehož nositelem je právě hodnotová orientace, totiž s metodologickým principem.

Účastníci vzpomenutých diskusí, které probíhaly okolo roku 1904, chápali problém poznávání kulturní reality jako problém samotného praktického hodnocení. Za cíl si kladli vypracování posledních hodnotových axiomů, které rozhodujícím způsobem ovlivňují hodnotící hledisko.

Proti tomuto způsobu vidění problému poznávání kulturní reality Weber správně namítal, že problémem sociologie není problém hodnocení a ani praktického hodnocení, nýbrž problém metodologického zkoumání kulturní nebo společenské reality. Weber tento problém metodologického zkoumání řeší pomocí pojmu vztahu k hodnotám neboli již uvedeného pojmu hodnotové orientace.

Hodnotová orientace je především metodologický princip volby části reality, která nás zajímá, nebo volby problému. Chceme-li hodnotovou orientací vymezit důkladněji, je to činnost určování. Činnost určování sama je ve svém posledním vymezení intencionálním aktem. Činnost takto vymezená odkazuje k vytváření struktury smyslu ve vědomí.

Pro Webera je hodnotová orientace logickým vztahem, racionální činností, již nalézáme za každým procesem poznávání. Je oním metodologickým principem, který je nositelem torelantnosti, a tímto i schopnosti vedení vědeckých diskusí. Proto porozumění významu hodnotové orientace v procesu poznávání je charakteristické pro každé kultivované myšlení.

Po volbě předmětu zkoumání pokračuje proces poznávání prosíváním podstatného od nepodstatného. Dále definujeme působení výběru nebo volby na historickou individualitu. Zkoumáme kauzální vztahy, určujeme, kam až nás zajímá kauzální regres, snažíme se porozumět významné souvislosti kulturního nebo společenského jevu.

Všechny uvedené procesy poznávání určuje hodnotová orientace; určuje onu činnost prosívání, definování, působení volby, nahrazování, omezování, a dokonce i ono určování samo. Hodnotová orientace určuje rovněž eliminování etického hodnocení, oné emocionality, různých přesvědčení, předsudků atd. Za každým poznávacím aktem stojí podle Webera hodnotová orientace.

Poznávání ve svém celku probíhá podle Webera tak, že přiřazujeme navzájem rozdílná hlediska, v nichž a jimiž se empirická realita vždy teprve stává kulturní realitou. Výklad kulturního významu je zcela heterogenní kauzální analýze. Podle Webera oba druhy myšlenkového pořádku – kauzální analýza a interpretativní porozumění – nejsou v žádných nutných logických vztazích. Interpretativní porozumění

směřuje k pochopení smyslu – Weber často přímo uvádí strukturu smyslu – k porozumění významným souvislostem. Proto je pro Webera typické používat v sociologii metody porozumění.

Metoda porozumění je založena na teorii interpretace. Předně je interpretativní činnost určována hodnotovou orientací. Interpretací ozřejmujeme smysl, význam, nyní již ne „jako takový“, nýbrž konkrétně daný. To znamená, že interpretativní činností vykládáme konkrétní strukturu smyslu. Interpretace má několik vrstev a podle Webera rozlišujeme tři základní vrstvy: filologickou, hodnotovou neboli etickou a racionální.⁸⁾

Pro sociologii je nejdůležitější racionální interpretace, která umožňuje pochopit pomocí kauzality nebo porozumění smyslové vztahy mezi různými kulturními jevy anebo mezi prvky téhož kulturního jevu. Racionální interpretace je jinými slovy analýzou, jejímž cílem je určit hodnoty, k nimž je racionální činnost orientována, neboli je činností konkrétního určování smyslu. Pro Webera je však interpretace logickou činností. Teprve po vymezení teorie interpretace je možné uvést metodu porozumění. Jejím úkolem je odpovědět na otázku: jak, jakými prostředky konkrétně postihneme smysl, význam, to znamená i s jeho obsahem. V pozdějším období Weber vypracovává empirickou a vysvětlující metodu porozumění, kterou potom dále diferencuje na racionální a iracionální porozumění.

Máme-li důkladněji vymežit vztah mezi interpretací a porozuměním, pak musíme interpretativní činnost chápat jako činnost primární vzhledem k porozumění, jako buď citové vcítění se, nebo rozumové postižení. V této souvislosti však jde spíše o racionální postižení samo nebo vcítění samo, ne postižení něčeho, nýbrž rozbor této činnosti samé.

Porozumění je již více u věci, je již spíše výsledkem, který je bezprostředně zaměřen ke svému obsahu a k poznání tohoto obsahu, který je jednou kauzální souvislostí, podruhé zase souvislostí rozumění. Porozumění je již „sociologickou záležitostí“, je to již rezultat, který směřuje mimo sebe, který je již výslovně konkrétnem.

U Webera je metoda porozumění konkrétně vždy porozuměním struktury sociálního jednání. Tato struktura je totožná se společenskou strukturou. Proto je pro Webera sociologie vědou o poznávání kauzálních a významných souvislostí sociálního jednání. Potom jednání gnoseologicky úzce souvisí s poznáním.

Při poznávání struktury sociálního jednání napřed začínáme vcitováním se do logiky iracionálních pocitových a afektivních souvislostí jednání. Tuto činnost vcítění se umožňuje konvence, která přikazuje cítit a myslet určitým způsobem. Jenže takto můžeme ve vědeckém zkoumání dospět ke konvenčním závěrům.

Proto je nutné začít znovu a logicky uvažovat o problému daném sociálním jednáním a vystihnout bod, v němž se logická konstrukce odchyluje od toho, co se považuje za normativně správné. Racionálnost konstrukce má fundovat hodnotu jako prostředek pro správné kauzální přiřazování.

⁸⁾ J. Freund, cit. práce, str. 57.

Abychom mohli odpovědět na otázku po správnosti nebo chybnosti empirického nebo konkrétního jednání, potřebujeme racionální, buď empirickotechnické, nebo logické konstrukce. Tato konstrukce racionálně správného jednání je potom jeden z případů ideálního typu. Srovnáním racionální konstrukce s empirickým průběhem zjistíme rozpornost, odlehlost nebo zase relativní přiblížení empirického jednání k ideálnímu jednání. Podle toho potom popisujeme empirické jednání jednoznačnými pojmy a vysvětlujeme je kauzálním přiřazováním a porozuměním jeho smyslu.

Porozuměním smyslu sociálního jednání se snažíme o postížení specifičnosti tohoto jevu, což se na úrovni postihování společenské struktury kryje se záměrem uchopit individualitu a zvláštnost společenského dění. K uskutečnění tohoto cíle však nepoužíváme obecných zákonů, protože nemohou postihnout fenomén individuálnosti, nýbrž typů. Z hlediska formy je typ strukturou intencionálních aktů, z hlediska obsahu je utopií, kterou získáme stupňováním prvků nebo vlastností jevů, jež jsme si zvolili za předmět zkoumání. Výběr prvků nebo vlastností je řízen hodnotovou orientací. Pomocí těchto ideálních typů postihujeme význam nebo smysl. Tím se vědecké poznávání povznáší nad pouhé konstatování kauzálních souvislostí.

Shrneme-li, pak Weber chápe postížení fenoménu „lidskosti“ společenské reality na jedné straně jako postížení problému hodnot a hodnocení a na druhé straně jako uchopení jedinečnosti a zvláštnosti společenské skutečnosti. Neboť chápeme-li strukturu hodnoty jako strukturu smyslu a hodnocení jako činnost udělování smyslu, pak řešení problému hodnot a hodnocení se zároveň kryje s řešením problému významu a porozumění významné souvislosti kulturního nebo společenského jevu. Porozumění problému hodnot a významu je potom důležité pro řešení problému vědecké objektivity při poznávání jedinečné skutečnosti. Objektivita kulturního poznání je nesena právě významem nebo smyslem.

V chápání problémů poznávání byl Weber v mnohém ovlivněn Kantem. Především od něho převzal názor o omezenosti lidské poznávací činnosti. Poznávací činnost nemůže nikdy postihnout nekonečnou rozmanitost empirické reality, protože se k ní dostává vždy přes určité hledisko. Právě existence hlediska zbavuje Webera možnosti postihnout fakticitu zkoumaného předmětu ono „o sobě“.

Pro Webera je typické, že chápe gnoseologické problémy z metodologického hlediska. Všechny Weberovy metody jsou chápány jako metodologické principy, které konstituují činnost porozumění jednání „prakticky“, a ne „teoreticky“, což by znamenalo tematizovat samu činnost porozumění. Jenže „teoretické“ konstituování porozumění považoval Weber za výslovný problém filosofie, a ne sociologie. Tím tedy odděluje filosofický a sociologický, resp. vědecký přístup, i když mu bylo cizí ztotožňování filosofie se spekulací.

Weberova metodologie je budována pro zvládnutí jediného cíle: postihnout jedinečnost a zvláštnost individuálního dění. Proto se v ní koncentruje originalita Weberova pojetí sociologického poznávání. Ve svých „konkrétních“ výzkumech vždy postupuje tak, že zaujímá k realitě určitý postoj na základě hodnotové orientace, vždy si klade za cíl porozumět zvolenému problému a vždy k tomu používá metody ideál-

ního typu nebo metody objektivní možnosti anebo kauzální analýzy kauzálních souvislostí. Porozumět Weberovu sociologickému dílu znamená především porozumět jeho způsobu poznávání. A právě svým záměrem vždy porozumět – jenž ovládá celé jeho dílo – je Weber moderní. Odtud je třeba vycházet při přemýšlení o dalším vývoji sociologie: z jeho vytváření a uplatňování metody porozumění, z jeho úsilí o postižení smyslu nebo významu, z jeho vytváření neempirických – to znamená nereálných – konstrukcí.

Porozumění Weberovu základnímu vědeckému postoji – o jehož odkrytí a pochopení nám zde běželo především – vyžaduje hlubší seznámení se s moderním filosofickým myšlením. Na závěr této stati chceme o tomto jeho postoji vyslovit podle našeho názoru nejzávažnější soud. Weberovy přímé i nepřímé výpovědi o fakticitě člověka ve světě jsou vzácné. Člověka pojímá na jedné straně v jeho specifičnosti a výlučnosti jako jednající a poznávající činnost. Na druhé straně, jde-li o postižení *bytí* člověka, postihuje jej jako přírodní bytost, to znamená jako předmět mezi předměty, jako obecný případ svého druhu. Z ontologie, Weberem nevědomě vytvořené, vyplývá potom základní nedostatek: jeho sociologie vypovídá o člověku ve světě – přes všechna konkrétní dílčí určení – jako o abstraktní bytosti.

Na druhé straně nejvýznamnější předností Weberovy sociologie je zaměření se na uchopení jedinečnosti, zvláštnosti a individuality člověka ve světě, to znamená specifičnosti zvoleného fenoménu, toho, co jej dělá tím, čím je, tedy prostě: uchopení člověka ve světě. Nejhlubším smyslem této intence je snaha po odkrytí fenoménu „lidskosti“, lidské skutečnosti – a fenomén lidskosti se nekryje s fenoménem společenskosti – odkrytí oné struktury nebo struktur, jejichž ignorování bylo a je příčinou selhávání kulturních nebo společenských věd, a proto v neposlední řadě také sociologie.

V této stati jsme postihli problematiku Weberovy sociologie „teoreticky“, i když nejkonkrétnějším způsobem: neboť o co jiného nám v *každém* vědeckém výkonu jde, ne-li o postižení člověka ve světě? Na druhé straně si uvědomujeme jednostrannost „teoretického“ uchopení, a chápeme jej jako úvod ke zkoumání Weberova sociologického díla. Úvodem je v tom smyslu, že *teprve odtud* se mohou provádět jak „praktické“ rozbory sociologických metod, tak sledování jejich konkrétního uplatňování ve spisech *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* a *Wirtschaft und Gesellschaft*.